

Petr Charvát

DĚJINY OBCHODU VE STŘEDO- VĚKU 500–1000

VYŠEHRAĐ

Dějiny obchodu ve středověku 500–1000

Vyšlo také v tištěné verzi

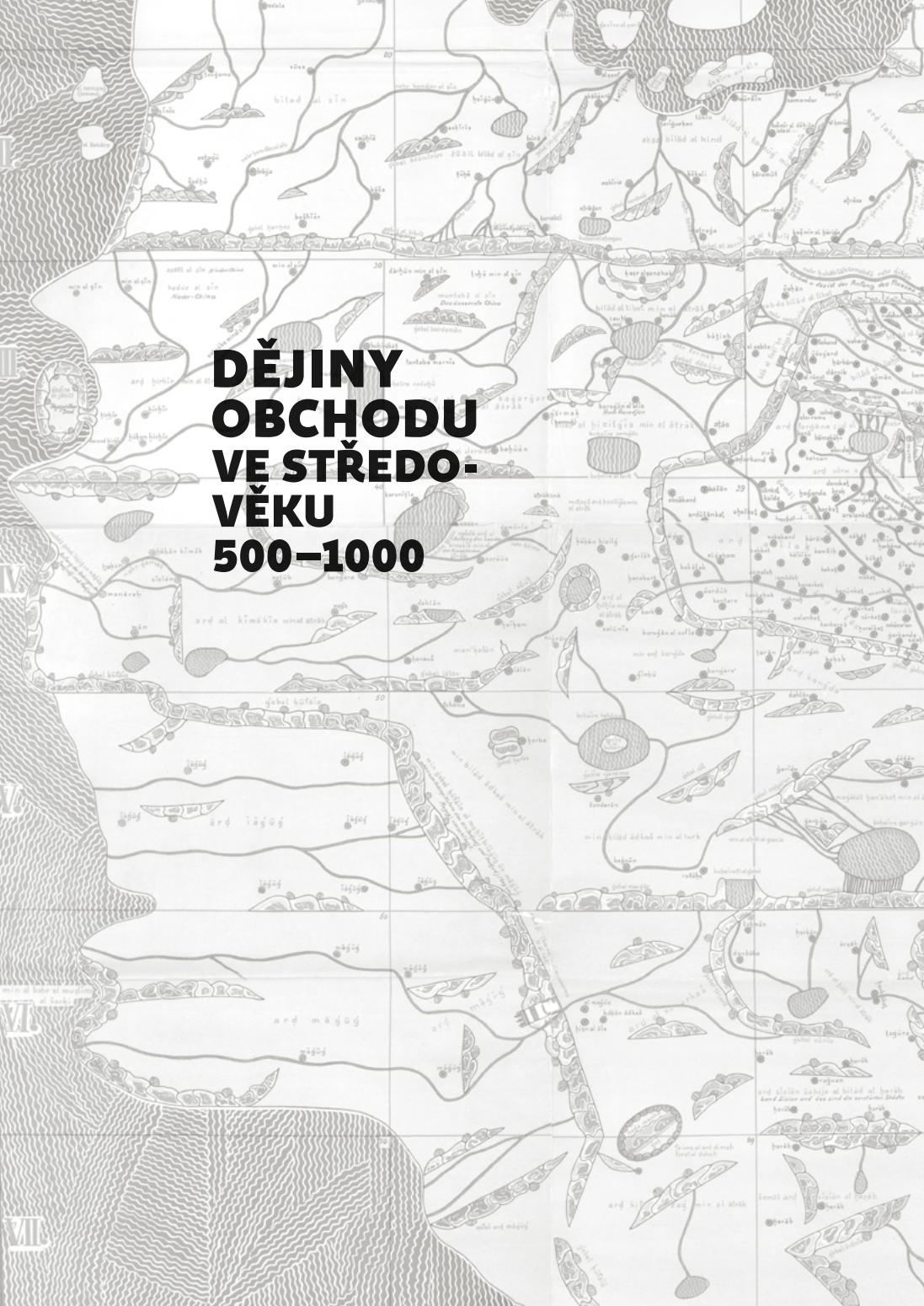
Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Petr Charvát
Dějiny obchodu ve středověku 500–1000 – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2025

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

DĚJINY OBCHODU VE STŘEDO- VĚKU 500–1000

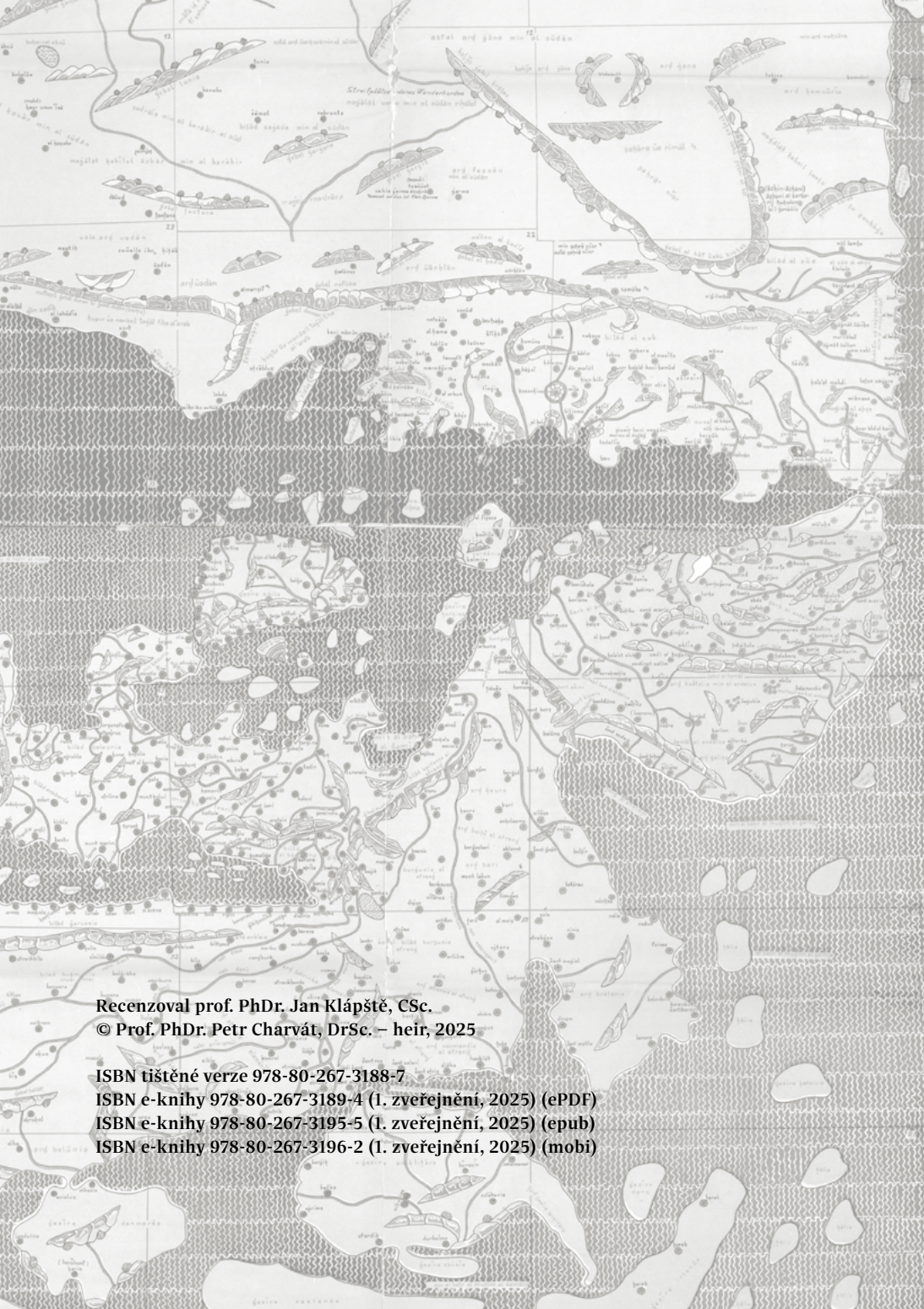

Petr Charvát

**DĚJINY
OBCHODU
VĚ STŘEDO-
VĚKU
500–1000**

VYŠEHRAĐ

Recenzoval prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

© Prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc. – heir, 2025

ISBN tištěné verze 978-80-267-3188-7

ISBN e-knihy 978-80-267-3189-4 (I. zveřejnění, 2025) (ePDF)

ISBN e-knihy 978-80-267-3195-5 (I. zveřejnění, 2025) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-267-3196-2 (I. zveřejnění, 2025) (mobi)

OBSAH

Slovo úvodem	9
STŘEDOMOŘÍ	13
5.–7. století	15
<i>Přírodní podmínky</i>	15
<i>Lodi</i>	17
<i>Přístavy a jejich vybavení</i>	19
<i>Směňované zboží</i>	21
<i>Příslušníci stavu obchodnického</i>	29
<i>Vnější podmínky obchodu</i>	33
<i>Historický vývoj</i>	34
8. století	41
9. století	49
<i>Obchod s otroky 1</i>	54
<i>Otroci v chalífátu</i>	55
<i>Obchod s otroky 2</i>	59
10. století	65
POBŘEŽÍ VÝCHODNÍ AFRIKY	79
OBCHOD PODÉL ATLANTICKÉHO POBŘEŽÍ EVROPY	83
5.–7. století	85
8. století	87
9. století	92
10. století	101
EVROPSKÉ VNITROZEMÍ	107
5.–7. století	109
8. století	117

9. století.....	123
10. století.....	133
SPOJENÍ BALT-ORIENT	147
8. století.....	149
9. století.....	151
10. století.....	155
KAVKAZ	163
ASIJSKÉ VNITROZEMÍ	171
5.–7. století.....	173
8. století.....	181
9. století.....	187
10. století.....	190
POBŘEŽÍ JIHOVÝCHODNÍ A JIŽNÍ ASIE	193
5.–7. století.....	195
8. století.....	198
9. století.....	200
10. století.....	202
TICHÝ OCEÁN	205
ZÁVĚR	209
Bibliografie	215
Rejstřík jmenný	262
Rejstřík místní	266

SLOVO ÚVODEM

Předkládám zde laskavému čtenářstvu přepracovanou verzi svého původního pojednání o dálkovém obchodu v raně středověké Evropě (Petr Charvát: *Dálkový obchod v raně středověké Evropě*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 1998).

Zvládnout uspokojivě téma zvolené pro tuto knihu představuje nepochybně úkol mimořádně obtížný. Narážíme zde především na citelný nedostatek pramenů písemných, z nichž jsme o Středomoří a západní Evropě nejlépe zpraveni o století šestém, a pak jich znovu přibývá opět až od století devátého. Geograficky se naše informace týkají především Itálie a Galie, tedy vlastně již Francie; méně je zastoupen poloostrov Iberský a žalostně málo pramenů máme k dispozici pro oblast severní Afriky. Střední, východní a severní Evropa vstupuje do světla psané historie postupně a pozvolna spíše od devátého než od osmého století. Prameny vzniklé v oblasti muslimské mají svou specifickou problematiku, již bude ještě třeba věnovat mnoho pozornosti. Archeologický dokladový materiál, relativně hojný, trpí naproti tomu jednak značnou rozptýleností, a tudíž diskontinuitou v prostoru i v čase, jednak dosti různorodým stupněm publikovatelnosti a spolehlivé interpretovatelnosti.

Ne každý vstup artefaktu daného původu do cizího prostředí musí ovšem nutně znamenat obchodní styky. Právě v našem období hrají významnou roli také ostatní dominantní popudy směňování hmotných statků: přesuny zboží v návaznosti na vytváření politických spojení, ať již v rámci sňatečných strategií (věna nevěst) či jako přímé obřadní výměny cenných darů, jakož i výsledky válek, válečných tažení a následných mírových ujednání (kořist, tribut). V každém takovém případě je třeba mít tuto skutečnost na paměti a zvolit vždy takovou strategii, která nejlépe odpovídá zjištěnému pramennému kontextu.

Hlavním účelem této publikace je zprostředkovat čtenáři přehled o dominantách obchodního dění v Evropě raného středověku a poskytnout

mu tak kontextuální údaje o tom, jakými toky oběživa a zboží může v určité době a v určitém regionu počítat. Jde o orientační pomůcku, nikoli o vyčerpávající zpracování tématu, které dnes již přesahuje síly jednotlivce. Na tomto místě je rovněž třeba s vděkem připomenout práce mých předchůdců k tématu (Winter 1906; Klápště 1994a; Tomková 1995; Bláhová 2018).

Bude mi nepochybně namítnuto, že se líčením poměrů v krajích velmi vzdálených od nás a zejména soustředěním na přední představitele společnosti a často spíše cenná než hromadně dopravovaná zboží odchyloji od konvencí vžitých v oboru. Sdílím zcela názor ruského kolegy Travkina, podle něhož byly hlavním faktorem obchodního podnikání a šíření kulturních impulsů nejrozličnějšího druhu především události v centrech a metropolích, nikdy na periferii (Travkin 1994, 47). Domnívám se proto, že každý historik, který si bude přát osvětlit mechanismus vývoje českých zemí raného středověku, musí své informace minimálně posuzovat na pozadí dění v ústředích tehdejšího civilizovaného světa, k nimž, a to si řekněme zcela otevřeně, české země po většinu své historie do roku 1000 rozhodně nepatřily.

Pro pohyb hmotných statků mezi různými osobami, institucemi a regiony užívám v této knize nejčastěji souhrnného výrazu „obchod“. Tím se samozřejmě dopouštím určitého pramenného zkreslení. Třeba pro Florina Curtu značí obchod výhradně výskyt mincí, ostatní hmotné doklady dálkových styků nazývá komunikací (Curta 2003, 290–291). To ovšem nemusí platit vždy: v anglické *Doomsday Book* užívají její autoři pro vyjádření hodnot soustavy *libra-solidus-denarius* (£ s d), jakkoli mincovní ekvivalenty těchto hodnot chybí (Darby 1977, 208.).

Obchod nebyl zajisté jediným způsobem putování hmotných statků. Podle dnes již klasické definice George Daltona lze společensky řízený oběh zboží popsat ve čtyřech velkých kategoriích:

- 1) zboží směňovaná v souvislosti se sňatkovou politikou (věno, „platby za nevěstu“, apod.);
- 2) předměty, jejichž oběh je vázán na válečné konflikty (kořist, daně, dávky, zavlčené jednotliviny atd.);
- 3) tzv. *keimélia* čili čestné dary jako součást diplomatických jednání; a konečně
- 4) skutečný obchod, vykonávaný dobrovolně, za účelem zisku a zpravidla se zapojením obecně uznávaného směnného ekvivalentu

(Dalton 1961; též Drauschke 2008, 416–422; Drauschke 2019, 30; Durak 2022, zvl. tabulka 1 s. 428).

- 5) Za svou osobu bych k tomu ještě přidal kategorii pátou – intelektuální výměnu, ať již šlo o náboženství, vědecké poznatky či umělecké inspirace a postupy.

Hranice mezi těmito sférami směny často postrádaly zřetelné vymezení a v řadě případů konstatujeme, že i osobnosti, které v pramenech zastihujeme, mohly proměňovat své role podle daných a situačních kontextů. Vyzvědači se tak mohli maskovat jako kupci, piráti jako obchodníci, nebo se propuštění zajatci mohli angažovat ve zbožných poutích, a podobně.

Krom toho existovaly samozřejmě i další způsoby výměny komodit, je otázkou, jak je nazveme. V naprosté většině případů však bohužel nejsme schopni doložit přesnou podobu dané směny hmotných statků. Proto užívám zastřešujícího výrazu „obchod“, s tím, že je třeba chápat jej v širokém smyslu všech shora uvedených kategorií.

Historické prameny nám zpravidla podávají dosti pestrý obraz obchodovaných komodit, z něhož seznáváme, že většinu z nich nemáme šanci přímo, například archeologicky, doložit. Tak je tomu s obilninami, vínem či olejem a podobným zbožím (tzv. *staple finance*). Sean Kingsley taková zboží dokonce vyjmenoval: barvené látky, hedvábí, obilí, dále luštěniny, česnek, sůl, rostliny v kořenáčích, cín, olovo, otroci a otrokyně, dobytek, palmy, ptactvo všeho druhu, papyrus, bronz, léčiva a stříbro (Kingsley 2009, 35). V případech přepravy takovýchto nákladů nese obchod daná zboží přímo, a stává se tak „nosičem“.

V archeologii se pak setkáváme s jevem, kdy dálková směna dnes „neviditelného“ zboží přinesla s sebou do daného prostředí předměty cizího původu, které z nějakých důvodů dodávky hlavních zboží doprovázely. Takové předměty se mohou zachovat, a v jejich případech lze obchod označit jako „vodič“.

Archeologicky doložené importy nám poslouží údajem o bodu výchozím (odkud se na svou cestu do úložiště vydaly) a cílovém (kde skončily svou pouť a vstoupily do archeologické evidence). Jakým způsobem a jakými cestami tam doputovaly, nám obvykle zůstává skryto. Více či méně přibližných odhadů se lze dopídit prozkoumáním celého nálezového a zejména komunikačního kontextu dané historické pospolitosti. Proto je zkoumání obchodu *sensu lato* vždy pátráním po ustrojení konkrétního lidského společenství, jeho záměrů, cílů a mezí jeho výkonu.

K hledisku prostorovému náleží vzít v úvahu i hledisko časové. Některé předměty mohly být vypouštěny do oběhu zboží s dnes nezjistitelným časovým zpožděním. Příkladem může být rodina Raspaye, sídlící v šestém století v Edesse (dn. Şanlıurfa, JV Turecko), která svůj rodinný poklad zlatých a stříbrných nádob a jiného bohatství ukryla tak důkladně, že se našel až za vlády chalífy Hárúna ar-Rašída (786–809; Segal 1970, 203).

Metrologií se v této práci zabývám pouze tehdy, má-li bezprostřední vztah k líčeným skutečnostem. Podrobné metrologické studie by rozhodně přesáhly rámec pojednávané problematiky.

Publikace využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

V Praze, v létě roku 2023

Petr Charvát

STŘEDOMOŘÍ

5.–7. století

Při studiu otázek komerčních a směnných činností této doby bude asi nejrozměšnější, využijeme-li poměrně značného objemu údajů, které máme k dispozici o obchodu námořním. Ten v onom čase a ještě dlouho poté představoval asi nejmasovější prostředek zásobování větší části evropského kontinentu, takže bude užitečné začít právě jím. Jak dokládá definice obchodu, podaná „posledním encyklopedistou starověku“ sv. Isidorem Sevilským (asi 560–636), lze ještě na počátku 7. století bez rozpaků hovořit o trhu a tržních poměrech.

Etymologiae V, 25, 36: „*Commercium dictum a mercibus, quo nomine res venales appellamus. Unde mercatus dicitur coetus multorum hominum, qui res vendere vel emere solent*“ (citát dle Claude 1985, 17, pozn. 46). K tématu se velký scholastik vrací ještě jinde (*Etymologiae* XVIII, 15, 3): „*Negotium autem in causis, negotiatio in commerciis dicitur, ubi aliquid datur ut maiora lucrentur*“ (Claude 1985, 169, pozn. 12).

Přírodní podmínky

Námořní plavba ve Středomoří závisela především na tamních přírodních podmínkách.

Plavební sezona zde trvala zpravidla rámcově od dubna do října (k tomu i McCormick 2002a, 80 – graf 3.1). Mezi 10. listopadem a 10. březnem, kdy se na noční obloze objevuje souhvězdí Plejád, nepřicházela lodní doprava vůbec v úvahu, za zcela bezpečnou se pokládala výhradně doba mezi 27. květnem a 14. zářím (Claude 1985, 31). Italské lodi přistávaly v Alexandrii obvykle v červnu nebo červenci a odplouvaly zpět ve druhé polovině září.

Velmi podstatný faktor dálkových mořských cest představovalo vzdušné proudění.

V západním Středomoří se totiž směr větru v létě často mění; kdežto v jeho východní části dují od počátku července až po konec srpna směrem k severovýchodu. Proto se západní návštěvníci vraceli do svých domovských přístavů až na podzim. Tyto skutečnosti museli brát námořní kapitáni v úvahu, neboť plavební schopnosti pozdně antických lodí, vybavených plachtovím s relativně malou schopností manévrování a křížování proti větru, závisely velmi podstatně na směru a síle okamžitého vzdušného proudění (Claude 1985, 34–35; Wachsmann 1997). Pozdně antická plavidla vybavená fixními plachtami musela proto využívat příznivých větrů, při protivětru nezbývalo pak nic jiného nežli zakotvit a čekat na změnu k lepšímu.

Námořníci i podnikatelé dbali přirozeně i na další skutečnosti ovlivňující výrazně plavbu po blankytných vlnách čeřených hravými delfíny, totiž na mořské proudy. Jeden z nich míří od gibraltarské úžiny směrem na východ podél pobřeží, a dosahuje, ač postupně slábne, až k egyptskému pobřeží. Dosti výrazný protiproud k němu představuje pohyb vodních mas od východu na západ od janovského zálivu až k Iberskému poloostrovu (Claude 1985, 40). Těchto proudů dovedli nesporně soudobí plavci využít, a staly se tak v příslušných regionech důležitým faktorem námořní dopravy.

Značné ohrožení představovaly pro námořní plavidla a jejich posádky nepřízeň počasí, bouře a zvláště nehody, nejčastěji ztroskotání. Prameny líčí velmi sugestivně rozběsněné živly rvoucí plachty, lámající stěžně a prorážející boky lodí, utišíví se zpravidla až na zásah zbožného cestujícího, který je přemůže modlitbou. Slyšíme ovšem i o utonutí nešťastných plavců, i když počet hlášených případů je překvapivě nízký. Ze všech uvedených důvodů volili totiž soudobí kapitáni obecně kabotážní plavby podél pobřeží, kde mohlo plavidlo vždy přirazit ke břehu a vyčkat zlepšení poměrů, ustal-li příznivý vítr (Claude 1985, 37–39). Některé oblasti tehdy získaly zvláště špatnou pověst; dnes tak vyhledávaný Jadran slul v 7. století příznačně „námořníkův hrob“. Tvrdí se, že podmořské srázy všech vhodných kotvišť ve Středomoří jsou pokryty kamennými kotvami datovatelnými mezi 1. a 8. století n. l., když při příchodu příznivého větru kapitán plavidla znehybnělého u břehu prostě nařídil kotvu odříznout a vyplout. Ke změně došlo až v 9. století se zavedením latinské plachty, umožňující vyplouvat i na otevřené moře (viz níže).

Lodi

Stavební dřevo se zpravidla kácelo v blízkosti přístavů s loděnicemi, které představovaly řemeslné provozy velmi široké specializace (železo, smůla, lněné vlákno na plachty a lanoví: Claude 1985, 41–43). Objemově šlo u pozdněantických plavidel o tonáže menší, než tomu bylo dříve u korábů antiky vrcholné, nejspíše pod 75 tun (McCormick 2002a, 95). Někdy od 7. století pak lodní stavitelé zavedli změnu technologie. Namísto původního postupu, kdy stavba lodi začínala vytvořením pečlivě utěsněného pláště, do něhož se teprve vkládala vnitřní konstrukce, začali stavbou žebrovi a kýlu a teprve na tuto konstrukci přikládali vnější opláštění lodi (Claude 1985, 70).

Technické vybavení pozdněantických plavidel nám namnoze zůstává skryto. Plavidla poháněly plachty napjaté na stěžních (jeden až tři stěžně) a vezla s sebou obvykle záchranné čluny. Prameny zmiňují vodní pumpy a četné kotvy, které lodi často kotvící vzhledem k nepříznivému větru velmi potřebovaly (Claude 1985, 39 pozn. 75; Claude 1985, 44). Přepřavované zboží chránily kožené obaly, slyšíme ovšem i o přepravě živých zvířat. Nejen to: v podpalubí se občas ocitali spoutaní zajatci s roubíky v ústech, a to až do počtu 100 osob (Claude 1985, 44–46). Pozdněantické lodi zřejmě dosahovaly kapacity několika desítek tun (Claude 1985, 293).

Ani o posádkách nemáme údaje právě přehojné. Kapitán, kterým býval zhusta majitel lodi, řídil činnost personálu zahrnujícího kormidelníka, lodního tesaře, lodního kuchaře a řadové námořníky řízené „poddůstojníky“ (bocmani?, Claude 1985, 66–67). Cestující si přepravu museli zaplatit; přijímaly se zjevně různé platební prostředky včetně rukopisu evangelií (Claude 1985, 213, pozn. 323).

Terminologie dobových pramenů rozlišovala lodi obchodní a válečné. Plavidla určená k rychlé dopravě nákladů se v pramenech objevují pod jménem *durcon* či *dorkón*. U těchto dopravních prostředků naznačují prameny kapacitu několika desítek, ba snad i stovek tun nákladu (až do 300 t; Claude 1985, 57). Válečné i obchodní úkoly mohly plnit dlouhé lodi nazývané v pramenech *dromón*. O jejich operační kapacitě si arci netřeba činit iluze. Vezly-li bojové jednotky, a to i v případě císařských a královských vojsk, pak jejich obsazení činilo 20–50 bojovníků na jednu loď, přičemž celková úderná síla dopravovaných vojsk představovala 2000, v jiném případě 5000 mužů (Claude 1985, 52–55).

Navigační umění kapitánů a lodivodů tehdejší doby nelze podceňovat. Při nočních plavbách se orientovali podle souhvězdí, za dne nejspíše podle konfigurace viditelného pobřeží. Rychlost přeplavby lze odhadovat jen velmi zhruba. Ověřitelná čísla se pohybují mezi 30 a 100–120 km denně, v čemž se nepochybně odráží vliv všech nejistot postihujících pozdněantickou mořeplavbu, jak jsme o nich mluvili výše (Claude 1985, 60–63). Máme k dispozici údaj o „létající lodi“, která v raném 7. století (612–616) doplula za dvacet dní z Alexandrie do Británie, čímž by docílila denního penza plavby 250–300 km. Nevíme dobře, co si s tímto údajem počít; apriorně takové tempo asi vylučovat nelze, zde však jde nejspíše o legendistickou licenci (Claude 1985, 64).

Důležité údaje o pozdněantické mořeplavbě dodává ponorná archeologie. Kolem roku 625 najela u místa zvaného Yassi Ada při jihozápadním pobřeží Turecka na útes obchodní loď, jejíž výtlačk lze odhadnout na 30–40 tun. Potopila se do hloubky 35 m. Náležela majiteli jménem Georgios a vezla patrně na jih do Levanty náklad vína v 822 amforách. V zadní části trupu se nacházela dobře vybavená kuchyň s nádobím, lampami, kamennými mozdíři a měděnými kotly. Vyšší důstojníci posádky stolovali zřejmě na ušlechtilé keramice a na skle. Zachovala se i provozní hotovost kapitána, 16 zlatých a přes 50 měděných mincí (Bass – van Doorninck 1982; Hodges-Whitehouse 1996, 66–67). Archeologické výzkumy ve Středomoří přispěly v poslední době nálezy dalších dobových vraků, z nichž některé poskytují dobrou představu o lodním stavitelství doby (Cohen – Creisher – Cvikel 2021, přehled na s. 171).

Pravou žeň údajů o raně středověké mořeplavbě nabízejí výsledky nových archeologických výzkumů v Istanbulu v terénu dávných přístavů metropole na lokalitě Yenikapı. Lokalita poskytla celkem šest vraků galér, dále devět plavidel schopných plavby na otevřeném moři a 21 menších obchodních bárek. Za příklad obchodního plavidla může sloužit vrak Yenikapı 12 (deváté století), asi 9,24 m dlouhý a 2,64 m široký, s pohonem latinské plachty na jednom stěžni a dvěma postranními kormidly. K vytvoření trupu užili dřeva buku, dubu, habru, jasanu a kaštanu (Özsait-Kocabaş Işıl 2021). Dlouhou a štíhlou válečnou galéru spatřují pak odborníci ve vraku Yenikapı 16 (8. až 9. století) o zachovaných rozměrech 22,5 m délky a 2,4 m šířky (původně snad 28–30 m délky a 4 m šířky). Ke stavbě tohoto trupu použili dávní stavitelé dřeva stromů *Pinus nigra* (borovice), *Cedrus libani* (cedr), *Platanus orientalis* (platan), *Ulmus* sp. (jilm) a *Castanea sativa* (kaštan). Loď pohánělo celkem 50 veslařů

Loď z Yassi Ada, dnešní Turecko, která roku 625 ztroskotala s nákladem 822 amfor s vínem. Rekonstrukce.

rozmístěných ve dvou řadách po 25 místech (Kocabaş – Özsait-Kocabaş 2021). Pokud byly tyto lodi zastiženy s nákladem, šlo obvykle o tekutiny v amforách, běžné potřeby pro každodenní život, ale též o zvířata (Külzer 2016, 45–48). Kostry koní vykazují špatný zdravotní stav, dokládající nepříliš svědomitou péči o soumary. Relativně početné jsou tu kosti velbloudů (Külzer 2016, 49).

Přístavy a jejich vybavení

Zboží dopravované po moři se zpravidla umísťovalo na trhu po přistání plavidla v přístavu a vyloštění nákladu. Přitom platila zásada tržní ekonomiky, že totiž zboží dosahovala ceny, jaké v daném místě platily za obvyklých podmínek; tento tržní mechanismus nazývají naše prameny

Vraky obchodních lodí nalezené v Marmarském moři při břehu istanbulské čtvrti Yenikapı. Takovéto štíhlé vojenské galéry brázdily vody východního Středomoří již od 6. století.

„*ordo cataboli*“ (Claude 1985, 121–123). Přímo v blízkosti přístavních zařízení se zřejmě nacházely jednak sklady, kam se zboží ukládalo, a jednak celnice a též prodejní haly, kde se odehrávala obchodní jednání o prodejích zboží (Claude 1985, 123). Celou situaci neobyčejně dobře osvětluje část římského přístavu, dosud zachovaná v rumunské Konstanci. Přímo nad úrovní mořské hladiny se tam nacházela dlážděná plocha, z níž původně nepochybně vybíhala přístavní mola a která tvořila úroveň, na níž byly situovány podlahy skladištních prostor, kam se z lodí, kotvicích u mol, ukládalo zboží. O patro výš, nad střechami komplexu obdélníkových skladištních místností stavěných souběžně vedle sebe, pak stála velká obdélná hala, z níž se do dnešních dnů zachovalo kolem 700 m² podlahové mozaiky. Právě tento prostor mohl sloužit jak jako celnice, tak jako prodejní hala. Celek mohl být případně doplněn kolonádami, jaké známe z Justiniánova Kartága (Claude 1985, 123, pozn. 16), a eventuálně dalšími úředními či soukromými budovami. Součástí skladištního komplexu tvořily i skladovací prostory pro zboží vybrané pro ústřední správu jako daň či clo, zvané *cellarium fisci* či *apothékai tón basilikón kommerkíon* (Claude 1985, 124). Taková zařízení zmiňuje nejspíše Prokopiova kronika v případě Justiniánových nařízení o otevření konstantinopolských celnic, kde se vybíraly poplatky od kupců směřujících do Itálie a do Libye (Adelson 1957, 118). Tato zařízení však vymizela v 8. století. Obšírný přehled konstantinopolských přístavů a jejich historického vývoje nabízí Ewald Kislinger (Kislinger 2016; viz též Ginalis-Kydonakis 2021).

Technické vybavení přístavů tvořily i majáky. Proslulý maják na ostrově Faru u Alexandrie sloužil ještě na počátku 7. století (Claude 1985, 128).

Směňované zboží

Zákon z roku 371 stanovil, že stát platí za lodní dopravu *annona*, totiž potravinové dávky, za což mají *navicularii*, tedy rejdaři, dopravit náklad bezpečně a včas (McCormick 2002a, 88). Vedoucí elity antické společnosti takto pečovaly o potřebné občany v míře dosud nevídané a neslýchané. Dle zpráv, které máme k dispozici, se do Říma ročně vozilo 88 000 tun obilí ze severní Afriky a Egypta, přičemž Egypt dodal z tohoto množství 29 000 tun. Dalších 84 000 tun, dostačujících pro obživu 200 000 lidí, dodaly polnosti na Krymu (McLaughlin 2014, 203).

Svůj význam ovšem postupně tyto nejmasovější dodávky antiky ztratily. Jejich konec ukazuje výmluvně vyhasínání správních funkcí kdysi všemocného impéria. O dávkách obilí z provincií do hlavního města západní říše, Říma, slyšíme naposledy za pontifikátu Benedikta I. (575–579, Claude 1985, 21, pozn. 80). Byzantští správci dovedli udržet zásobování svého hlavního města jen o něco déle. Nejspíše z důvodů obsazení Egypta jednotkami iránské sásánovské dynastie ukončil rozdělení chleba v Konstantinopoli obyvatelům megalopole roku 618 císař Hérakleios (Claude 1985, 22). V Římě se poté o potřeby těch nejzbedovanějších starala papežská kurie, která sem přivážela výnosy svých sicilských statků, a to patrně až do 8. století (Arthur 1993, 241). Z doby pontifikátu Řehoře Velikého (590–604) se dokonce zachovaly údaje, umožňující odhadnout objem takovýchto dodávek na 300 000 až 400 000 modíů (měřic) ročně (Claude 1985, 52; 1 modius = asi 8,75 l). To předpokládá využití flotily o několika desítkách plavidel (Claude 1985, 26, pozn. 115). Soudobé zemědělství bylo takové objemy obilnin schopno dodávat; dokonce i polnosti v extrémních polohách na jižní hranici byzantské Palestiny umožňovaly při závlahách dosáhnout výnosu šesti- až osminásobku výsevu pšenice a ječmene (Evenari-Shanan-Tadmor 1982, s. 123, podle papyru 82 z nálezů v Nitzaně v Negevské poušti; obecně Bijovski 2012, 31).

Uvedme si pro ilustraci ceny některých zemědělských výrobků a potřeb z papyrů z Nitzany:

Zboží	Cena	Datum
15 <i>modii</i> obilí (1 <i>modius</i> = asi 8,75 l)	1 <i>nomisma</i>	674–677
1 kg běžného chleba	5–8 <i>folles</i>	578
7,5 košů datlí	1 <i>solidus</i>	Nitzana 90 – 7. století
1 osel	3–8 <i>solidorum</i>	6.–7. století

Pramen: Bijovski 2012, 48.

Dodávky obilí obnovila načas správa císaře Justiniána. V jeho době (527–565) posílala Alexandrie do Konstantinopole 160 000 tun obilí (McCormick 2002a, 96–97). V 6. století pomáhal Konstantinopol vyživovat dovoz *annonae* z Alexandrie ve výši 8 000 000 *artabae* = 2400 až 3600 lodních nákladů (McCormick 2002a, 109). Celý systém však přestal fungovat v 7. století (McCormick 2002a, 118–119).

Stabilní složku přepravovaných zboží tvořily tedy obilniny spolu s vínem a olejem. Dodávala je především Itálie a Istrie (Claude 1985, 73–74). Vývoz španělského oleje dosahoval patrně ve 3. století objemu 22 500 t ročně (McCormick 2002a, 96–97). V přístavech merovejské Galie vykládali obchodníci ještě na konci 7. století velká množství oleje, nespíše z Hispánie či severní Afriky, možná i z Itálie. V raně středověkém Egyptě dokonce olej sloužil patrně i jako platební prostředek, neboť v něm byli vypláceni zaměstnanci (Morelli 1996).

Opět pro ilustraci uvedme výpočet ročních alimentů vymáhaných opuštěnou manželkou od manžela, který odešel k jiné ženě, podle P. Vin-dob. K950:

Zboží	Objem
4 artaby ječmene	120 l
4 <i>xestai</i> oleje	asi 3 l
víno	objem neudán
šaty	1
plášť	1

Pramen: Buschhausen – Horak – Harrauer 1995, 10–11, dokument č. 10.

Obchod s uvedenými komoditami vydatně obohacoval královskou celnici, *cellarium fisci*, v Marseille. Odtud si pak některé kláštery (třeba Corbie či Saint Denis) vybíraly své podíly na těchto zbožích, určené jim panovníky z rodu Merovechova (Claude 1985, 75). Tyto dodávky doplňovalo další potravní zboží, třeba datle, fíky, mandle či olivy (Claude 1985, 76). Vrak YK 35 z istanbulského Yenikapı obsahoval zřejmě sušené ryby (Külzer 2016, 46).

Na hodovních tabulích vznešených dam a pánů doby merovejské se ve zlatých a stříbrných konvicích a pohárech perlila vzácná vína z jižních břehů Středomoří. „Dvorní“ básník abatyše sv. Radegundy z Poitiers, Venantius Fortunatus, pje v 6. století chválu na révy z palestinské Gazy, foinické Sarepty, Kypru, Kréty a egejského ostrova Samu, jde tu však asi spíše o vypůjčený literární obrat než o popis skutečného zásobení stolu této bývalé královny (Claude 1985, 78, pozn. 56; o vývozu vín ze soudobé Palestiny Mayerson 1996). Soudobé obchodní kanály dodávaly i pochutiny

Skleněná váza z francouzského pohřebiště Autun – Saint-Pierre-l'Estrier (Francie) s nápisem VIVAS FELICITER. Nádobu je mimořádná tím, že kromě jiného obsahovala také ambru. 4. století.

jako třeba rybí omáčku *garum* (Claude 1985, 80–81). Dalekosáhlá obchodní spojení potvrzují i nálezy archeologické. V Marseille a povodí Rhôny se až do konce 7. století objevují nejen africké, ale i egejské a blízkovýchodní amfory (Morrison-Sodini 1996, 6, mapa výskytu jednoho z typů; Hodges-Whitehouse 1996, obr. 7 na s. 34, a souhrnná mapa jejich výskytu v Galii: tamtéž obr. 29b, s. 79).

Značný zájem vzbuzovala orientální koření a vonné substance, které třeba papežská kurie dostávala ze svých držav na východě již od 4. století a jejich přebytky umísťovala na italských trzích, zvláště v Římě (Claude 1985, 24). Podobné pochutiny zahrnovaly pepř, muškátový oříšek, skořici či zázvor; v jižní Francii byly dostupné ještě v druhé polovině 7. století (Claude 1985, 83–84). V některých případech se taková zboží dostávala na středomořský trh přímo z míst svého původu; třeba Řehoř Tourský

hovořil osobně s lidmi, kteří navštívili Indii (Claude 1985, 85, pozn. 113a). Obsáhlý soubor takových zboží se podařilo získat rozbořem reziduí z amfor uložených ve skladech přístavu černomořské Tomis (dn. rumunská Constanța, viz Karagiorgou 2001, 138).

Sarkofág jednoho z hrobů uložených na pohřebišti v Autun – Saint-Pierre-l'Estrier (Francie) ze 4. století uchránil před zkázou jedinečnou skleněnou vázu, nesoucí v úpravě zvané *diatretum* (natavované skleněné nástavce) nápis VIVAS FELICITER (kež žiješ šťastně). Analýza obsahu této vázy doložila překvapivě přítomnost směsi olejů, rostlin a květů, a jako naprostý unikát výskyt ambry. Jde o vnitřní sekret vorvané, který se užívá při přípravě léků a vonných látek. Řecký lékař Aetius z Amidy (kolem 500) jej cituje jako jednu z přísad při přípravě „nardu“, parfému užívaného v církvi. Zde se ambru podařilo vůbec poprvé archeologicky doložit (<https://www.inrap.fr/l-exceptionnel-vase-diatrete-d-autun-constant-de-l-ambre-gris-16057> [datum náhledu 24. 1. 2023]).

K jiným vysoce ceněným zbožím dováženým tehdy na severní břehy Středomoří patřily luxusní textilie, především čínské, perské a byzantské hedvábní a brokáty, dále bavlněné a purpurem barvené látky (Claude 1985, 85–87; k archeologii importovaných textilií v západní Evropě Jørgensen 1991, zvl. s. 19–22 a mapa 10, s. 22; Schorta 1999a; čínské hedvábnictví viz Žuchowska 2014, 135–137).

Cenové údaje o textilních výrobcích z pozdní antiky:

Zboží	Cena	Datum
chlamys, vojenský plášť	1 <i>solidus</i>	konec 4. století
hedvábný oblek	72 <i>solidů</i>	pozdní 6. století

Pramen: Bijovski 2012, 49.

Kožené předměty barvené na červenou se vozily jak z Hispánie (proslulý kordován už je na světě), tak i z foinických oblastí pod byzantskou správou (Claude 1985, 88), papyrus přicházel z Egypta (Claude 1985, 89–90). Výrobky z běžných i drahých kovů zahrnovaly často přepychové servisy stolního nádobí, dodávané alexandrijskými dílnami. Jen pro názornost uvedme soupis jednoho takového servisu z počátku 7. století. Sestával z nádob ze zlaceného stříbra zdobených niellem a reliéfy, a to ze šesti velkých mis a podnosů, jedné velké nádoby (*concha*), jejíž výzdoba představuje muže a ženu, u jejich nohou pak krokodýla. Soubor dále obsahoval sedm velkých mis, z nichž na jedné byl zpodoběn muž na koni a u jeho

nohou krokodýl (nejspíše šlo o obraz vítězného boje Hóra se Sutechem), devět servírovacích mis, jednu velkou naběračku, tři vinné džbánky, dvě soupravy konvic s akvamanilli, dva cedníky a šest slánek, vše v celkové váze asi 165 kg (Claude 1985, 92–94 a 305, a též Hodges-Whitehouse 1996, 92; popis jednoho takového servisu z počátku 7. století o úhrnné váze 165 kg: Roth 1980, 159, pozn. 23; Mango 1997). Dovážely se drahokamy (Claude 1985, 94) i další předměty, mezi nimiž tvoří zvláštní kategorii křesťanské devocionálie. Za všechny uveďme pouze jediný případ, kříž syrského původu, uložený dnes v pokladu katedrály v severoitalské Monze, který daroval papež Řehoř Veliký roku 603 Adaloaldovi, vládci Langobardů (Articus 1988).

Pojednání o geografii římské říše ze 4. století zvané *Expositio totius mundi et gentium* uvádí přímo seznam komodit tehdejšího římského obchodu. Jmenují se zde především výrobky textilní, dále víno a olej, zrno (pšenice), dobytek, ryby či garum, rýže, ovoce, slanina, sýr, datle, koření, med, kámen, olovo, železo, dřevo, asphalt, papyrus, lana, plachty, lodi a otroci (Grüll 2014, 635).

Oběh některých z těchto zboží lze stopovat pomocí olověných pečeti (plomb) *kommerkiariů*, byzantských obchodních agentů pověřených zásobováním císařského dvora cennými substancemi, stahovanými formou cel či dávek z trhu (nyní Cheynet 1997, 31–32, a Brandes-Haldon 2000, 162, pozn. 77). Takové plomby nesou obvykle jméno agenta a příslušného vládcce, jakož i označení lokality *kommerkiariovy* působnosti. Poprvé se tento úřad objevil kolem roku 500 za císaře Anastasia I. (491–518) a první takovou pečeť známe ze syrské Antiochie. *Kommerkarii* tehdy kontrolovali obchod hedvábím a jeho výrobu v Byzanci a později též vybírali 10% daň, *kommerkion*, z exportních a importních zboží. Šlo spíše o nižší úřady, jejichž význam upadal od poloviny 10. století a zcela se vytratily ve století jedenáctém (nejnověji Aleksejenko 2017, 135–140).

V letech 629–672 se nálezy těchto plomb soustřeďují ve střední a jiho-východní Anatolii (Oikonomides 1986, 43, obr. 1, mapa). V následujícím období (roky 673–729) se naopak objevují při pobřežích jižní, západní a severní Anatolie a dokládají tak zjevně snahu nalézt zásobovací alternativu tváří v tvář konkurenci islámu (Oikonomides 1986, 45, 2, mapa). Nověji zpracoval materiál John Haldon (Haldon 2012, 112–114). Jeho mapa 4.1 na s. 112 zobrazuje v letech 660–732 výskyt plomb v celé Anatolii, celé Egeidě, na Sicílii a v Tunisku. Další mapa 4.2 na s. 113 ukazuje „stahování“ pečeti do západní Anatolie, Thrákie a Egeidy. Po roce 730 se pak

měly plomby objevovat pouze v klíčových lokalitách, jakými byly třeba Mesémbria, Thessaloniké či Kerasús (Haldon 2012, 113). Nejnověji dospěl k podobným výsledkům Johannes Preisler-Kapeller (Preisler-Kapeller 2022, zvl. 407, obr. 4).

Zvláštní kategorii „zboží“ tvořili otroci a otrokyně, běžně prodáváni na středomořských trzích. Výše zmíněný Venantius Fortunatus připisuje sv. Germanovi, biskupu pařížskému, vykupování hispánských, iroskotských, britských, baskických, saských (anglosaských?) a burgundských otroků (Claude 1985, 96, pozn. 185). Z doby pontifikátu papeže Řehoře Velikého (590–604) víme o dovozu otroků z Galie do Itálie za účasti židovských obchodníků (Lacerenza 2021, § 20, pozn. 28). O exportu slovanských otroků není v této době nic známo a patrně se dosud nerozběhl. Je nepravděpodobné, že by je byl kupec Sámó dovážel, jak se někdy předpokládá (Claude 1985, 98, pozn. 204).

Hojné doklady směny drobných předmětů shledáváme v oblasti běžných výstrojních součástí a osobních módních doplňků, jakými jsou kovové součásti opasku a šperky (Schulze-Dörrlamm 2010a). Při vysoké frekvenci jejich výskytu v oblastech Středomoří i kontinentální Evropy lze ovšem jen těžko soudit, do jaké míry představují pramen pro rekonstrukci komerčních aktivit. Obdobně je tomu s „koptskými“ bronzovými nádobami, které zjevně zhotovovali mistři kovolijci v široké oblasti Středomoří včetně Itálie (Schulze-Dörrlamm 2010a, 250–252).

Nezapomeňme ani na objemné a těžké náklady staviva a architektonických článků, jaké nám zpřítomnily nálezy vraků Marzamemi 1 a 2 (Russel – Leidwanger 2020; Leidwanger 2023). Váha nákladu vraku Marzamemi 2 z 6. století, druhá největší z doložených veličin tohoto druhu, dosáhla úctyhodných 95–100 tun (Russell – Leidwanger 2020, 211, tabulka na obr. 16).

Některá zboží zanechala stopy pouze archeologické. Závěsné korále z plátkového skla typu *millefiori* egyptského původu (*Blättchenmillefioripern*) se začaly vyvážet v 6. a jejich vývoz ustal v pokročilém 7. století (Claude 1985, 119; známy i z území polského, Biskupin u Żninu v severovýchodním Velkopolsku: Jażdżewski 1984, 440, obr. 183, č. 16–17; Drauschke 2019, 23).

Specifické doklady dálkových styků představují artefakty vázané na provoz spojený se zbožnými poutěmi a putováními do Svaté země. Z regionů merovejské Galie od Normandie až po Marseille pochází řada nálezu tzv. ampulek sv. Meny, čtorek s vyobrazením světce, k jehož hrobu

v Abú Mena u dnešní Káhiry putovaly tehdy davy poutníků (Kaufmann 1924; Salin 1942–1943, 201–203; přehled doložených cest tamtéž s. 202 pozn. 1; Kiss 1991). Rozšíření těchto nálezů v Evropě poukazuje na jejich výskyt v Pobaltí, a dále v Maďarsku, Sedmíhradsku a v Černomoří (Lambert – Demeglio 1994, 210–219, mapa 6 na s. 215). Obdobnou informaci poskytují čtorky efeské s výjevem Útěku do Egypta, nalezené v maloasijském městě Sardy, na Knidu, v Antiochii či v Jeruzalémě (Maeir – Strauss 1995, 241).

Touto cestou se informace šířily překvapivě daleko; *Život sv. Jenovéfy Pařížské* (Sainte Geneviève de Paris) uvádí návštěvu galských kupců u proslulého syrského kajícího Simeona Sloupovníka Mladšího (521–592), při níž je poustevník žádal, aby vzkázali jeho pozdrav pařížské světi a prosbu, aby naň vzpomněla ve svých modlitbách (Salin 1942–1943, s. 202, pozn.1). Že se třeba křesťanské relikvie šířily prostřednictvím syrských kupců, dokládá jeden z příběhů zaznamenaných kronikou Řehoře z Toursu (Wynn 2019, 67). Zbožné cesty se ovšem netýkaly pouze poutníků křesťansky ortodoxních. Někdy kolem poloviny 7. století se obec nestoriánských mnichů, původem odkudsi z krajů při Perském zálivu, usadila v palestinském Jerichu a založila si tam klášter (Taxel 2014).

Známe i případy, kdy se památky hmotné kultury šířily zřejmě prostřednictvím kontaktů vojenských. Tak tomu může být u některých artefaktů dokládajících přítomnost Franků, zřejmě žoldnéřů v byzantské armádě, v pozdně antické Sýrii (Furlas 2019).

Pro většinu 7. století zřejmě platí předpoklad fungování běžného platebního styku pomocí raženého oběživa. Povaha obchodních činností se však postupně změnila. V jeho poslední třetině se z oblastí při hranicích byzantské říše vytrácí zlaté císařské oběživo, nerozlučný doprovodný rys dálkového obchodu a „dolar počátků středověku“ (Adelson 1957, 136; Claude 1985, 113–114; Morrison – Sodini 1996, 7–8; Hodges-Whitehouse 1996, 94). Platí to pro české země (Profantová-Lutovský 1989, 80–81), dnešní Bulharsko (Bonev 1995) a Rus (Travkin 1994) spolu s Černomořím (Petruchin 1995a, 117), Palestinou (Somogyni 2008, 140) a Pobaltím (Jażdżewski 1984, 451, 453). V každém případě se již mincovnictví langobardské jeví v Itálii výrazně chudší co do počtu ražených typů. Právě v této době mizí ze středomořského pobřeží říše franské také oběživo stříbrné a měděné. Pokud některé mincovny udržují provoz, vyznačují se jejich ražby sníženým obsahem stříbra (Marseille -Claude 1985, 276, pozn. 192). Odpověď na otázku, zda lze z tohoto dosti nápadného jevu